

circles of the Modern society (table conversations, clubs, salons and magazines). The institutionalization apogee of the literary field was the formation of literary culture – the content of education of the English model of the university, which balanced between the Scylla of the canon and Charybdis unification of industrial society.

References

- Barthes, R. (1994) *Udovolstvie ot teksta* [The Pleasure of the Text]. Retrieved March 26, 2021, from http://ec-dejavu.ru/p/Plaisir_du_texte.html.
- Bloom, H. (2017) *Zapadnyj kanon. Knigi i shkola vseh vremen* [The Western Canon: The Books and School of the Ages]. Retrieved March 25, 2021, from <https://www.litmir.me/br/?b=610822&p=1>.
- Bourdieu, P. (2000) *Pole literatury* [The literary field], in: *Novoe literaturnoe obozrenie*, № 45, pp. 22–87. Retrieved March 25, 2021, from <http://bourdieu.name/content/burde-pole-literatury>.
- Habermas, J. (2000) *Strukturni peretvorennja u sferi vidkritosti: doslidzhennja kategoriyi gromadjanske suspilstvo* [The structural transformation of the public sphere]. Lviv, Litopis, 318 p.
- Kant, I. (1999) *Antropologija s pragmaticheskoy tochki zrenija* [Anthropology from a Pragmatic Point of View]. Retrieved March 25, 2021, from http://www.bim-bad.ru/docs/kant_anthropology.pdf.
- Luhmann, N. (2005) *Realnost massmedia* [The Reality of the Mass Media]. Moskva, Praxis, 318 p.
- Newman, J. *Ideja Universitetu* [The Idea of A University]. Retrieved March 25, 2021, from http://abuss.narod.ru/study/su/newman_ukr.htm.
- Randall, C. (2002) *Sociologija filosofij: Globalnaja teorija intellektualnogo izmenenija* [The Sociology of Philosophies: A Global Theory of Intellectual Change]. Novosibirsk: Sibirskij hronograf, 1282 p.
- Readings, B. (2010) *Universitet v ruinah* [The University in Ruins]. Moskva, Izdatelstvo Vyshej shkoly ekonomiki, 304 p.
- Sennet, R. (2002) *Padenie publicnogo cheloveka* [The Fall of Public Man]. Moskva, Logos, 424 p.
- Searle, J. (1999) *Logicheskij status hudozhestvennogo diskursa* [The logical Status of fictional Discourse]. Retrieved March 25, 2021, from https://www.ruthenia.ru/logos/number/1999_03/1999_3_04.htm
- Williams, R. (1983) *Keywords: a Vocabulary of Culture and Society*. New-York, Oxford University Press, 341 p.

*Стаття надійшла до редакції 28.03.2021
Стаття прийнята 21.04.2021*

DOI: [https://doi.org/10.18524/2410-2601.2021.1\(35\).246725](https://doi.org/10.18524/2410-2601.2021.1(35).246725)

УДК 394:005.31+791.3

Анна Місюн

«ПІВНІЧНЕ СЯЙВО»: ВІЗУАЛІЗАЦІЯ НОВОГО РОСІЙСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО НАРАТИВУ

Стаття присвячена аналізу одного з локальних чи групових історичних наративів сучасної Росії, який артикулює містичний зв'язок північноросійської людності з фіно-угорськими шаманічними практиками, що вони базуються на рунах «Калевали». На матеріалі телевізійного серіалу «Північне сяйво» (оригінальний сценарій Вікторії Платової) у жанрі містичного детективу розглядається один із способів розгортання «народного» чи популярного історичного наративу, що є певною контрверсією державній політиці пам'яті та консервативному повороту у історичній політиці. Проаналізовано зв'язок уявлень про фінські корені росіяництва з такими непов'язаними поняттями як «ескапізм» та «арійський міф».

Ключові слова: історичний наратив, історична політика, політика пам'яті, наратив націєтворення, ескапізм, містичний детектив, арійський міф.

У зв'язку із пошуком власних нелінгвоцентричних способів дослідження культури все частіше сучасна культурологія, зокрема в Україні, звертається до стратегій візуальної антропології. Ця остання культурологами розуміється у широкому не суто етнологічному сенсі, який відкрився як результат численних наукових дискусій після великого візуального повороту в гуманітаристиці другої половини ХХ ст. Обґрунтовуючи можливості аналізу численних проявів культури через розгляд різних аспектів створення і побутування кіна і мас-медіа в сучасних спільнотах, американський культурний антрополог Гордон Грей писав: «Кіно – це не тільки зображення на екрані, а й цілий комплекс зв'язків, що тягнуться від локальних місць показу фільмів до глобальної політичної та економічної стратегії» [Грей 2014: 179]. Спираючись саме на такий підхід, спробую розглянути відносно нові російські історичні наративи, що їх репрезентує такий масовий вид ентетейменту як телевізійні серіали, а поряд із тим і численні програми різних YouTube-каналів, навколонаукових Інтернет-проектів, мережових мас-медіа тощо. Йдеться про комплекс, так би мовити, «північно-арійських» міфів історії росіян.

Напередодні і в період розгортання протистояння офіційних історіографічних теорій Росії та України, що торкаються проблеми спільності / окремішності їх людності (етносів, народів, націй), що активуються з 2010-

их років, не лише українська, а й російська спільнота перебуває у певній кризі історичного наративу. Поряд з офіційними «історичними політиками» (термін, розповсюджуваний російським істориком А. І. Міллером) з'являються численні «народні», локальні та групові історичні наративи, які транслюються засобами «публічної історії» [Міллер 2020: 22]. Публічна або популярна історія – поліакторний і поліфонічний історичний наратив, що формує певні суспільні уявлення про різні історичні факти і події. Його акторами постають як професійні історики, так і всі ті, хто в сучасному світі через медіа просувають ті чи інші бачення історичних процесів і реалій, які певним чином впливають на суспільний історичний консенсус. Саме з цієї позиції цікаво було б розглянути популярні російські телесеріали у жанрі містичного детектива, які просувають ідею споконвічності для росіян півночі фіно-угорських магічних практик, що побудовані на рунах «Калевали».

В сучасних російських мас-медіа містичний детектив є доволі популярним жанром. Саму природу популярності такого продукту варто було б розглядати окремо, оскільки ця остання відкриває багато цікавих граней суспільної свідомості і повсякденних практик, уявлень сучасного росіянина (втім, як і інших національних спільнот). Спрямованість глядачів на перегляд численних шоу на кшталт «Битви екстрасенсів» та «Розслідувань екстрасенсів», історичних розвідок із застосуванням магічно-містичних методів, псевдонаукові проєкти типу «*Russian Nobility DNA Project*», що їхні результати активно обговорюють в медіапросторі і професійні вчені і представники різних соціокультурних груп, ясно вказує на кризу довіри до інституціалізованої науки, каналів трансляції державної історичної політики тощо, звернення до глибинних шарів передачі історико-культурного наративу через ритуально-міфологічні практики. Російський дослідник Б. Дубінін пов'язує ці процеси з суспільною травмою, що була спричинена розпадом «Великої держави» і руйнуванням звичної «системи координат»: «... вже з 1991 року до більшості повернулася звична недовіра до оточуючих, яка – при посилованій фрагментації соціуму, ослабленні та розриві більшості соціальних зв'язків – зберігається й досі. Вираженням цих ізоляціоністських настроїв і поведінкових тактик, прагнення замкнутися в колі сім'ї та партикулярного життя стало, зокрема, зростання недовіри до оточуючих» [Дубінін 2011: 10]. До офіційних історичних наративів, в тому числі.

Саме такими настроями, правда вже у пізні 2010-ті роки, просякнута героїня одного з найпопулярніших містичних детективів Росії міні-серіалу (10 серій) «Північне сяйво» (реж. Д. Семенова, ТВЦ) Агата Север. Фільм знятий за оригінальним сценарієм Вікторії Платової, яка, втім, як і її героїня,

є автором книжок-бестселерів саме в цьому жанрі. Кожну з серій лише на відео-хостингу YouTube подивилося близько 2 млн. глядачів. А враховуючи, що цей медіапродукт демонструвався з 2018 р. чотирма загально російськими телеканалами, його мали змогу передивлятися у відео-додатках і сайтах на мобільних пристроях і в комп'ютерах, кількість глядачів звісно зростає. Рейтинг серіалу: *Кіно-театр.ру* – 7,6 (з 10), *Film.ru* – 8, серед користувачів *Google* – 85%.

За сюжетом відома авторка містичних детективів Агата Север, переживаючи творчу і особисту кризу, втікає на дивовижної краси Острів десь на Ладозькому озері. В оточенні компактної і згуртованої спільноти, цілком російської, вона потрапляє у світ, де існують численні табу щодо повсякденних практик і словесних формул з огляду на помсту божеств-управителів Острову. Тут не лише вся спільнота практикує обряди і справляє свята, основані на рунах «Калевали», а й пояснює порушенням останніх вбивства, що з завидною регулярністю трапляються на Острові. По ходу сюжету й сама героїня віднаходить зв'язок з цією землею, пояснює для себе всі свої ще з дитинства страшні сні й комплекси спорідненістю із ним в прямому сенсі – вона тут народилася! Лише одна людина на Острові – бібліотекар Арво є чи то карелом, чи то естонцем. Але всім простором правлять сили і духи давніх фіно-угорських рун, з якими веде комунікацію місцева ворожка-шаманка Варвара.

Здається цікавим, що весь цей містичний фон у серіалі не має виключного значення, адже головним тут є саме злочин і його розслідування. Чи то давньослов'янські, чи то скандинавські, чи то германські хтонічні сили управляли б островом на Ладозі, мало що б змінилося в сюжеті, фабулі і перипетіях героїв. Але саме фіно-угорський містичний антураж обраний авторами в цьому і ще декількох саме містичних детективних серіалах, найпопулярніший з яких «Сьома руна» (2014), де дія обертається також навколо рун «Калевали»! Ескапізм до містичних витоків культури в пошуках власної тотожності приводить героїв саме до давнього карельського епосу, де, здається, можна знайти відповідь на всі нерозрішенні виклики сьогодення.

Ці медіапродукти захопили публіку саме в той період, коли в мережі, а можливо й на телебаченні, активно обговорювали і специфічно інтерпретували результати дослідження ДНК «верифікованих» нащадків Рюрика, широке популярно-генетичне дослідження росіян проф. О. Балановського, ДНК-генеалогію проф. А. Кльосова, теорію походження Русі з Ладоги тощо. Звісно, що певним українським псевдоісторикам патріотичного штибу, що вже багато років гуртуються навколо В.Б. Білінського, було б радісно відзначити перемогу – росіяни, нарешті, починають визнавати своє «мокшанське», фіно-угорське походження. Адже

керівник *Russian Nobility DNA Project* В. Волков розпочав свій проєкт у відповідь і «для перекриття» резонансного *Rurikid Dynasty DNA Project* під орудою Анджее Байора, який досліджував доступні матеріали померлих у середньовіччі Рюриковичів і встановив їх «польсько-слов'янське» походження. Натомість послідовник проф. А. Кльосова проф. В. Волков працював із ДНК нині живих «Рюриковичів». Як спільна «вихідна» встановлена ДНК, що характерна для людності Фінляндії та Карелії. Саме ці результати, на думку відомого російського культурного антрополога В.А. Шнирельмана змусило А. Кльосова розширити своє розуміння «арійства» й на фіно-угрів, що в свою чергу об'єктивно привернуло до нього значну кількість фіно-угорських еліт північного заходу Росії, перш за все, карелів, вепсів, іжорців, інгерманландців та ін. [Шнирельман 2015]. Ці народи в Росії активно асимілюються, практично втратили мову, яка не підтримується державою попри всі підписані міжнародні декларації та конвенції. Важливо зазначити, що доволі жорсткий в сучасній Росії контроль у царині історичних наративів та історичної політики в питанні фінської ідентичності росіян не був застосований. Може, через те, що сфера Інтернету при всіх потугах влади взагалі важко піддається регулюванню, що стосується і репрезентації політики пам'яті та історичних наративів.

А, можливо, питання складніше, є виявом кризи історичної ідентичності росіянства. Тоді, як про це говорить А. І. Міллер, «важливо задатися питанням, що відбувається, коли войовничий мнемонічний актор робить корекцію наративу: чи робить він це, щоб суттєво переглянути свою позицію, або для того, щоб зробити свій наратив менш вразливим для критики, не змінюючи його по суті. Це два якісно різні підходи: за одним може ховатися спроба повернутися хоча б частково до принципів «критичного патріотизму», за іншим — лише прагнення зміцнити наратив етнічної віктимізації та непогіршеності» [Міллер 2020: 14].

В ґрунтовній монографії «Актуальне минуле: Символічна політика владної еліти та дилеми російської ідентичності» О. Ю. Малинова розглядає проблеми сучасного множинного історичного наративу Росії з огляду на розпад СРСР [Малинова 2015: 5]. Два головних історичні наративи, які дісталися сучасній Росії – імперські (власне Російської імперії та СРСР). Їх важко трансформувати у сучасний російський історичний наратив. Критичне опрацювання трагічних періодів історії ХХ ст. (політика пам'яті) важко поєднати з наративом націєтворення, особливо в умовах набуття нової ідентичності у досі багатоетнічній державі. Як стверджував у своїй академічній доповіді Ернест Ренан: «Нація, як і особи, це результат довгих зусиль, жертв і самовідречення. Культ предків – найвідповідальніший з усіх; предки зробили нас такими, якими ми є тепер. Героїчне минуле, великі

люди, слава (але справедлива) – ось головний капітал, на якому ґрунтується національна ідея. Мати спільну славу в минулому, спільні бажання в майбутньому, здійснити разом великі вчинки, бажати їх і в майбутньому – ось головні умови для того, щоб бути народом. Люблять відповідно до жертв, на які згодилися, відповідно до лиха, якого довелося зазнати». [Ренан 2000]

90-ті роки спроба будувати національний наратив нової економічно успішної європейської Росії на основі історичної критики радянського минулого і відновлення зв'язку з минулим дореволюційним зависає у повітрі, оскільки цей дискурс 90-х явно не влаштував багатьох через складне ставлення до реформаторів у зв'язку із складностями переживання самих їхніх реформ. Адже «культ предків – героїв» імперії і СРСР вступали у протиріччя на локальному і груповому рівні в процесі комеморації жертв царизму або радянського терору. Може через це для В. Путіна і збудованих ним інститутах історичної пам'яті міф про Велику вітчизняну війну стає міфом про заснування, хронотопом, коли/в якому нація проявила свої істинні риси. Він переконструйований таким чином, аби заступити проблему травми і страждання [Малинова 2015: 84].

«Забута історія, або краще сказати, історична помилка є одним з головних чинників творення нації, і тому розвиток історичних досліджень часто буває небезпечним для національності». [Ренан 2000] Це напрямую торкається спірних в політичному відношенні питань про історичні витоки нації.

Відпадіння України, війна на нашій території актуалізує ще один міф заснування – Русь, основа триєдності, а у путінському прочитанні взагалі єдиного російського народу з росіян, українців та білорусів. Зв'язування історичного наративу спричиняє «консервативний поворот» і актуалізовану ним історичну політику. Ситуація, коли владні еліти використовують ресурси, що належать державі, для досить агресивного просування цілком певної інтерпретації минулого (з 2012 р.), в свою чергу спричиняє певну поліфонію історичних наративів – від підтримки нової путінської «1000-річної Росії» з пам'ятниками і святами як «місцями пам'яті» до сегментації арійського міфу в межах «Руського маршу». «Нарешті, до цих зсувів у колективних орієнтаціях приєдналися зміцнені настрої масової ізоляції, символічного відчуження від Заходу, демонстративного антиамериканізму, риторики «особливого» шляху» [Дубин 2011] При цьому політика пам'яті все ж таки залишається амбівалентною. Відкрилася можливість розвитку наративу за багатьма векторами, у тому числі й за етнічними лініями (фіно-угорські народи північно-західної Росії особливо).

Всі ці процеси меморації накладаються / створюють дилеми російської

ідентичності (за висловом О. Малинової). Саме тепер у російських регіонах складається груповий та індивідуальний контрадискурс. Це особливо проявляється у мас-медіа, в т. ч. візуалізується у серіалах. Цей контрадискурс почасти є ініціативою сімейної та локальної історії, яка вкрай непоодинокі в сучасній Росії. Попри те, що на рубежі 2013–2014 рр. внаслідок кризи в стосунках Росії з Україною й анексії Криму різко посилюється політичний контроль за публічною сферою, в численних інтернет-спільнотах активно розвиваються альтернативні пугінському уявлення про 1000-літню Росію. Вона бачиться вже не так тісно пов'язаною своїм походженням із Києвом, а скоріше із Ладогою. Не з Києва в Залісся прийшла Русь (вона сюди повернулася), а з сучасного російського північного заходу, з тих місць, де тепер розташований Петербург. З цих місць була чи то норманка, чи то вепсянка Ольга. Тут знаходиться містична арійська прабаб'яквіщина Європи. При чому арійство тепер, завдяки численним «теоретикам» на кшталт А. Кльосова з його ДНК-генеалогією, поширюється на «вихідні» слов'янський і «фіно-балтський» компоненти. Таким чином, не росіяни спрямовуються у своїй історичній легітимізації на Захід, а самий цей колективний Захід мов би розгортається з прабалто-фіно-слов'янського арійського стовбура, вкоріненого в російській Півночі. І у темряві життя європейської людини, зневертеної урбаністичним хаосом і невизначеністю, засяє Північне сьйво з Острова, загубленого десь на Ладозі.

Список використаної літератури

- Андерсон, Б. (2001) *Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму*. Київ: Критика. Дата звернення 1.05.21. Режим доступу: http://shron1.chtyvo.org.ua/Anderson_Benedict/Uiavleni_spilnoty.pdf
- Дубин, Б. (2011) *Символи возврата вместо символов перемен*, в: *Pro et contra*. № 5 (53), сс. 6–22. Дата звернення 1.05.21. Режим доступу: https://carnegieendowment.org/files/ProEtContra_53_6-22.pdf
- Грей, Г. (2014) *Кино: Визуальная антропология*; пер. с англ. М. С. Неклюдовой. Москва: Новое литературное обозрение, 208 с. Дата звернення 1.05.21. Режим доступу: <https://www.twirpx.com/file/1908411/grant/>
- Малинова, О. Ю. (2015) *Актуальное прошлое: Символическая политика властвующей элиты и дилеммы российской идентичности*. Москва: Политическая энциклопедия, 207 с. Дата звернення 1.05.21. Режим доступу: <https://mgimo.ru/library/publications/1013795/>.
- Миллер, А. И. (2020) *Введение. Большие перемены. Что нового в политике памяти и в ее изучении?*, в: *Политика памяти в современной России и*

странах Восточной Европы. Акторы, институты, нарративы: коллективная монография, под ред. А. И. Миллера, Д. В. Ефременко. СПб.: Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, сс. 8–24.

- Ренан, Е. (2000) *Що таке нація*, в: *Націоналізм: антологія*, сс. 107–120 Дата звернення 1.05.21. Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/59455>.
- Шнирельман, В. А. (2015) *Арийский миф в современном мире*. В 2 томах. Москва: Новое литературное обозрение, 976 с. Дата звернення 1.05.21. Режим доступу: <https://www.twirpx.com/file/1892288/>
- Russian Nobility DNA Project*. [Web-site] Дата звернення 1.05.21. Режим доступу: <https://www.familytreedna.com/groups/russian-nobility-dna/about/background>.

Анна Мисюн

«СЕВЕРНОЕ СИЯНИЕ»: ВИЗУАЛИЗАЦИЯ НОВОГО РОССИЙСКОГО ИСТОРИЧЕСКОГО НАРАТИВА

Статья посвящена анализу одного из локальных или групповых исторических нарративов современной России, который артикулирует мистическую связь северо-российского населения с финно-угорскими шаманическими практиками, основанными на рунах «Калевалы». На материале телевизионного сериала «Северное сияние» (оригинальный сценарий Викторией Платовой) в жанре мистического детектива рассматривается один из способов развертывания «народного» или популярного исторического нарратива, являющегося определенной контрверсией государственной политике памяти и консервативному повороту в исторической политике. Проанализирована связь представлений о финских корнях российского этноса с такими несвязанными понятиями как «эскапизм» и «арийский миф».

Ключевые слова: исторический нарратив, историческая политика, политика памяти, нарратив нациестроительство, эскапизм, мистический детектив, арийский миф.

Anna Misyun

«NORTHERN LIGHTS»: VISUALIZATION OF THE NEW RUSSIAN HISTORICAL NARRATIVE

The article is devoted to the analysis of one of modern Russia's local or group historical narratives, which articulates the mystical connection of the north-Russian population with Finno-Ugric shamanic practices based on runes «Kalevala». The TV series «Northern Lights» (the original script of Victoria Platova) in the genre of a mystical detective discusses one of the ways to

deploy a «folk» or popular historical narrative, which is some controversial attitude of the state policy of memory and a conservative turn in historical policy. The relationship of the representations about Finnish roots of Russian ethnos with such unrelated concepts as «escapism» and «Aryan myth» was analyzed. The gradual drift of popular history in mass media is considered from the purely Slavic narrative of origin and ancient mystical practices of the people of north-western Russia to the recognition of Finno-Ugric roots or even the unity of Russian and Finnish peoples of the Russian north. The deconstruction of the series by visual anthropology techniques revealed a constant appeal to the everyday magical practices of the Karelian heroes of the series, who identify themselves as Russians. The inhabitants of the Island, where the action takes place, all the structure of their daily lives and holidays are built around the gods and heroes of Kalevala. The narratives «Finnish roots» in media are considered in connection with the interpretation of dubious results «Russian Nobility DNA Project», the origin of Princess Olha and Old Ladoga, as the source of Russia. The conclusion is reached on the participation of many actors and polyphonicity of modern Russian historical narrative, search for new lines of interface of Russian history and Europe.

Keywords: historical narrative, historical politics, politics of memory, narrative of nation-building, escapism, mystical detective, Aryan myth.

References

- Anderson, B. (2001) *Uiavleni spilnoty. Mirkuvannia shchodo pokhodzhennia y poshyrennia natsionalizmu* [Imaginary communities. Considerations on the origin and spread of nationalism]. Kyiv, Krytyka. Retrieved May 1, 2021, from: http://shron1.chtyvo.org.ua/Anderson_Benedict/Uiavleni_spilnoty.pdf.
- Dubin, B. (2011) *Simvoloy vozvrata vmesto simbolov peremen* [Symbols of return instead of symbols of change], v: *Pro et contra*. № 5 (53), pp. 6–22. Retrieved May 1, 2021, from: https://carnegieendowment.org/files/ProEtContra_53_6-22.pdf.
- Grej, G. (2014) *Kino: Vizualnaya antropologiyaj* [Cinema: Visual Anthropology], per. s angl. M. S. Neklyudovoj, Moskva, Novoe literaturnoe obozrenie, 208 p. Retrieved May 1, 2021, from: <https://www.twirpx.com/file/1908411/grant>.
- Malinova, O. Y. (2015) *Aktualnoe proshloe: Simvolicheskaya politika vlastvuyushchej elity i dilemmy rossijskoj identichnosti* [Actual past: Symbolic politics of the ruling elite and the dilemmas of Russian identity], Moskva, Politicheskaya enciklopediya, 207 p. Retrieved May 1, 2021, from: <https://mgimo.ru/library/publications/1013795/>.
- Miller, A. I. (2020) *Vvedenie. Bolshie peremeny. Chto novogo v politike pamyati*

- i v ee izuchenii?* [Introduction. Big changes. What's new in the politics of memory and in its study?], v: *Politika pamyati v sovremennoj Rossii i stranah Vostochnoj Evropy. Aktory, instituty, narrativy: kollektivnaya monografiya* / pod red. A. I. Millera, D. V. Efremenko, SPb., Izdatelstvo Evropejskogo universiteta v Sankt-Peterburge, pp. 8–24.
- Renan, E. (2000) *Shcho take natsiia?* [What is a nation?], v: *Natsionalizm: antolohiia*, Kyiv, Smoloskyp, pp. 107–120. Retrieved May 1, 2021, from: <https://zbruc.eu/node/59455>.
- Shnirelman, V. A. (2015) *Arijskij mif v sovremennom mire* [Aryan myth in the modern world], v 2 tt., Moskva, Novoe literaturnoe obozrenie, 976 p. Retrieved May 1, 2021, from: <https://www.twirpx.com/file/1892288/>.
- Russian Nobility DNA Project*. [Web-site] Retrieved May 1, 2021, from: <https://www.familyreedna.com/groups/russian-nobility-dna/about/background>.

Стаття надійшла до редакції 2.05.2021
Стаття прийнята 21.05.2021